

6. Tehetség és társadalom. Tüskés Nagy Lászlójának igazi trouvaille-a azonban hőse patrónusainak, társainak, teremtő barátságainak, tisztelői egyre táguló körének bemutatása. Szerkesztőként s írók-költők barátjaként jól megtanulhatta Tüskés, hogy irodalom és költészet egyszerűen nem létezhet légüres térben, íghát biográfusként is ehhez a tapasztalathoz igazodik. Tudja jól, mit jelent az, hogy a fiatal népi kollégistáért mindjárt legelső verseinek megjelenésekor Veres Péter küldött miniszteri autót, s hogy később a kritika sanda „másfelől”-jeitől Déry Tibor hatós szava védte meg. Tudja jól az irodalompolitikában járatos Tüskés, hogy a tehetség is egyfajta hátrányos helyzet, ami kellő védelem híján könnyen elvadul, s a világ s önmaga ellen fordul. Legfőbb előnye azonban, hogy érzékeli és érzékeltetni tudja a szellemi cseppképződés ama érzékeny és rejtett mechanizmusait, amik megteremthetik elsőrendű tehetségek kicsi csapatait, s kedvező külső feltételek esetén tisztító és termékenyítő zivatarok magjaivá avathatják őket. Juhász Ferenc, Hantai Simon, Vigh Tamás, Kormos István már ifjan is markáns vonásainak fölillantása az ifjú költő és festőnövendék barátságának vonatában, a gazdagon és akkor még funkcionálisan tagolt folyóiratmezőnyből a Nagy László indulása szempontjából elsőrendűen fontos akkori *Valóság* részesletes bemutatása, majd később a Kondor Bélával ezernyi művészi és emberi szálon szövődő barátság értő elemzése, az egymásban önmagunkra ismerés hasonlíthatatlan örömeinek pompás érzékeltetése a Sütő Andrással való találkozás leírásában, azután Csoóri, Kiss Ferenc, Kormos féltő hűsége... Ne féljünk leírni: Tüskés Nagy Lászlójából egy újabb magyar irodalmi reformkor — ötödik immár vagy hatodik? — ismerősen új vonásai sejlenek elé.

7. Eddig főként az irodalomtörténész Tüskést dicsértem, ideje, kapjon néhány szót az író is. A végire hagytam, mert az író Tüskés leginkább Nagy László végső éveinek-hónapjainak leírásában érhető tetten. Látjuk a Szilágyi Domokos temetésére siető nagy költő fedetlen ősz fejét, barázdákkal dúltan is harmóniákat ígéző arcvonásait, szinte halljuk botjának koppanását a tél eleji havas esőben, és a túlélők szomorú tudásával borzonghatunk a Kormos készítette tévéinterjú nekünk múltat, nekik jövőt felidéző képein... Aztán újból átveszi a szót az irodalomtörténész, s megrajzolja nagy vonalakkal a költő utóéletét.

8. Hiányokat az ilyen úttörő monográfiával szemben persze mindig könnyű felsorolni. Jelen recenzens például nem érti, miért nincsen még csak megemlítve se az ötvenéves költőt ünneplő *Tiszatáj*-szám? Mások meg nyilván mást fognak hiányolni. Mindez azonban semmit le nem vonhat a monográfia értékéből. Tüskés — a fenti hét pontban végül is ezt próbáltam igazolni — megtalálta, megint megtalálta a feladatához illő megoldást, elibénk teríti könyvében Mérték és Mű kibontott harmóniáját. (*Szépirodalmi.*)

VEKERDI LÁSZLÓ

Küzdelem a teljességért

TORNAI JÓZSEF: A TÖBBSZEMÉLYES ÉN, VERES PÉTER-ÉNEKEK

Az újabb költészet szinte mindig sajátos „metaköltészet” is, a költő általában nem éri be az alkotó munkával, e munka célját és értelmét is meg akarja határozni. Tornai Józseftől is ismerünk ilyen meghatározásokat, egy korábbi nyilatkozatában például a következőkben jelöli meg a költészet küldetését és a költő feladatát: „Hiába is tagadnám: a költészet ma az a pucér

ember, akit fokról fokra fosztottak ki mindenéből. Még a zokniját, ingét is lehúzták. A vallások már réges-régen elszedtek tőle bizonyos világmagyarázatokat, a filozófia az elvont gondolkodást, a természettudomány az ismeretek fölfedezését; a regény meg a film a mesét; az újságok, a képeslapok a napi politikai izgalmat. A veszteség óriási, de nem jövátéhetetlen. Elpusztulhat ez a ruhátlan szegénylegény a televízió, az autó, az úrutazás világában? Nem! Sőt, azt hiszem, éppen csupaszságából farag fegyvert magának. Nincs mása, mint folyton érzékeny személyessége: dühe, türelme, csodálkozása, irgalmatlan gondolatai. A költészet még inkább, mint valaha, az az alapvető emberi megrendülés; amit mindnyájan átélünk, de csak ritkán tudunk kimondani.” A költészet az emberi megrendülés következménye tehát, s minthogy mára, úgy tetszik, elveszítette korábbi pedagógiai, retorikai és epikai megbízatásait, valami lényegesebbhez kell visszatálnia. Visszatálhat a líra ősi feladatához, midőn a költészet még „mindent” jelentett, de „semmit” sem akart elmesélni, bizonyítani, kifejtetni, midőn a vers az ember — egy görög, egy perzsa, egy kínai írástudó vagy a folklór személytelensége mögött rejtőző egyszerű népi dalmok — egyéni és közösségi sorsának végső értelmét szóltatta meg. Azután a sorsértelmezésből, az emberi létezés helyzeteinek leírásából lett közvetve pedagógia, filozófia és ideológia.

Tornai, mióta felismerte a maga költői tehetségének karakterét, és — nagyjából, 1967-ben megjelent *Aranykapu* című kötetével — lezárta a felkészülés, az útkeresés időszakát, ennek a lírai teljességnek a meghódítását és képviselőt tekintti egyetlen igazi feladatának. A versben az emberi létezés értelmét és a mindenség törvényeit készül kimondani, s mint költő találja meg a teljesebb életet, ostromolja azokat a szűk korlátokat, amelyek közé az egyszeri személyiséget bezárta a tér és idő. A teljesség költői birtokbavétele korántsem könnyű vállalkozás, voltaképpen aligha koronázhatja siker, a teljességet elérni ma aligha lehet, legfeljebb küzdeni érte és sebeket szerezni ebben a reménytelennek tetsző küzdelemben. A magyar költészet történetében alighanem Nagy László és Juhász Ferenc voltak azok a költők, akik utóljára kísérelhették meg eredményesen a teljesség birtokba vételét. Egy történelmi újjászületés kohójában forrt ki költészetük, szilárd talajt éreztek a lábuk alatt, a maguk feltétlen igazának a tudatában szóltak az emberiség és a magyarság dolgairól, s még a bekövetkezett fájdalmas csatlakozások után sem mondtak le arról az illetékességről és belső bizonyosságról, amelyet az emelkedő-idők kegyelméből megszereztek. Ha nem lehettek otthonosak a közéletben, otthonosak voltak a történelemben és a világegyetemben, a nemzeti múltban és a csillagok között. „Jog hogyha van: az én jogom, / Enyém itt minden hatalom” — mondhatta Nagy László a birtokos önérzetével, mint aki nem kételkedik abban, hogy szava továbbra is az emberi létezés teljességének letéteményese. A teljesség birtoklásának ez a minden válságon keresztül megőrzött tudata sérült meg vagy veszett el a továbbiak során: a magyar költészet fellépő nemzedékei és egyéniségei már nem mozoghattak hasonló biztonsággal a történelemben és a politikában, a mindenségben és az emberi lélek mélységeiben. Időközben sok minden megváltozott, leginkább talán a költészet helyzete, öntudata, a teljesség ismeretének és birtoklásának büszke önérzetét az a nehéz szorongás válltotta fel, amely Ady Endre verséből ismerős: „minden Egész eltörött”. E kedvezőtlen feltételek mellett Tornai József költészete sem vehette birtokába a teljességet, csupán viaskodhatott ennek ígézetében; pontosabban, ha már a teljesség elveszett, neki mint költőnek kellett e teljességet megteremtenie. Költészetének gondolati és formai változatosságát éppen ez a teremtő küzdelem magyarázza: igen nagy feladatra vállalkozott, s minthogy ennek betöltésére nincsen igazi lehetőség, kísérletekkel és töredékekkel kellett beérnie. A vállalkozás célja és eredménye között feszültség tapasztalható, de éppen e feszültség hozza létre költészetének drámai értékeit, lírai hangjának egyéniségét, esztétikai karakterét. A költői hangoltságnak ez az egyénisége mutatkozik meg abban a műfaji és formai gazdagságban, amelyet Tornai lírája mutat: ebben a lírában egyformán szerepet kap a népi hagyományokat követő dallam és a modern szimfonikus kompozíció, a „népi szürrealizmus” hatása és az avantgarde költészet nyelvtերemítő kísérlete.

A teljesség létrehozására törekedve két körben rajzolódik ki ez a költészet: részben „kife-

lé”, a történelmi és közösségi lét felé, részben „befelé”, a személyiség benső világa felé terjeszkedik. Ezt a kettős terjeszkedést példázzák *A többszemélyes én* versei is, midőn számot vetnek mind a nemzeti közösségben élő, mind a magányos költői én kiteljesedésének lehetőségeivel. A történelmi és közösségi lét tapasztalatainak birtokba vétele révén a költő a személyiség létének végtelen korlátait szeretné áttörni, hogy meghódítsa és magába olvassza mindazt az értéket, amelyet az évezredek kulturális fejlődés felhalmozott. Ez a szellemi hódítás egyaránt kiterjed a történelemre és a kultúrára, a nemzeti művelődés egyetemes jelentőségű eredményeire és azokra a mitologikus ősképekre, amelyek mintegy bevilágítják a közös történelem hajnalkorát. Az új kötet élén álló *Engem nem küldött senki* című költemény pár sorban a magyar nép ezeresztendő történelmét idézi fel: Szent István pogány ellenfeleire, Werbőczy, a labanc hadak, a doni katasztrófa martalékaira utal, így határozza meg azt az azonosságtudatot, amely Tornait a történelem áldozataihoz fűzi. Hasonlóképpen nyilatkozik meg identitástudata *A történelem szétfűrészelése és az Egy kuruc beszél* soraiban. A nemzeti hagyományok személyes átélését és birtokba vételét mutatják a *Ha nem volna népdal*, vagy a *Vér mögül lecsattanó villám* című versek: a költő „hűségnyilatkozatai” a népköltészet iránt. A népi kultúrának igen nagy szerepe van Tornai gondolkodásában, költői világának felépülésében: a népköltészetet, a néphagyományt úgy tekinti, mint a kollektív tapasztalat és teremtő ösztön letéteményesét, s midőn megmerül benne, hite szerint, ezzel a tapasztalattal és teremtő ösztönrel találkozik. Hasonló szerepet ad a mítosznak: jól tudjuk, hogy milyen eredendő költői érdeklődéssel tanulmányozza a magyar népi kultúrában megnyilvánuló vagy felsejülő archaikus mítoszokat, illetve a törzsi népek mitologikus költészetét. Ebben a mitologikus hagyományban és költészetben — a népmondákban, a varázsképekben, a mágikus szövegekben — az ember megismerő és alkotó képességének elemi megnyilvánulását látja, a természeti embernek azt a nyitott szemléletét, amelyet még nem szorítottak korlátok közé a tételes világmagyarázatok és ideológiák. A népi és törzsi kultúrák naiv mitologizmusa még a maga teljességében látatta a világot: felfogása szerint az ember és a természet szerves egységet alkotott, az emberi létezés konfliktusai szépen elsimultak abban a biztos rendben, amely a világmindenség tulajdona. Tornai ennél a mitologikus szemléletnél keres új világrétegző költői erőt, e törekvésekről tanúskodnak *Szervátiusz Tibor szobrai*, *Halleluja föltámadóknak*, és főként *Emese álma ölyüvel és folyóval* című költeményei.

A költői személyiség kibontakozásának másik útja a mind teljesebb önismerethez vezet: az emberi létezés teljessége úgy is megismerhető, hogy a költő a saját személyiségének mélyebb világát kutatja fel. Tornai költészettana az életfilozófiák örökségéhez igazodik, saját tennivalóit határozottan a vitalista hagyományok értelmében fogalmazza meg: „az élet értelmetlenségét elsősorban az okozza, hogy nem tudjuk eléggé átélni teljes gazdagságában. Az élet értelme — az élet átélése.” Ennek az életfilozófiának a következtében válik igen nyitottá költői személyisége, szinte próteuszi jellegűvé, amely minél változatosabb élményeket keres, és minden egyes szerelmében, utazásában vagy szellemi kalandban a személyiség egy korábban rejtve maradt tulajdonságát leli meg. Ám ennek ellenére sem követi azoknak a modern költőknek — Kavafiszra, Pessoa-ra és Weöres Sándorra gondolok — a tanácsát, akik a személyiség kiteljesedését a lírai én megtöbbszörözésében, szüntelen változtatásában próbálták elérni; ellenkezőleg, minél teljesebben kívánja érvényesíteni a személyiségnek azt a belső magját, amely meghatározza az én szerkezetét. „Meg kell találni belső központunkat — írja egy helyen. — A nyelv itt megint zavarba kerül, mert ez a belső központ nem a lélek, nem a szellemünk, nem is az ösztönünk vagy a tudattalanunk, bár talán ez áll hozzá legközelebb. Az ősrforma, az ősranyag, az őslényeg lehet ez, a lét szubsztanciája, amiről Spinoza és Heisenberg egyképpen beszél.” Az új verseskötény éppen ennek: a személyiség belső központjának a feltárására és kibontakoztatására törekszik, az én mélyebb világához fordul, a személyes létezés transzcendentális lehetőségét keresi, miközben kritikai módon vet számot a költői szerepváltozatok lehetőségeivel. Erre utal a költő nyilatkozata is: „Azonossá válni önmagammal: az öregség felé haladva, a halál közeledtével, ez még a feladatom. (...) A bezárt én egyre több titkot hordoz,

fuldokol a titoktúlterheléstől. Ez a titok az egész élet; az egész testi, személyes és politikai, nemzeti lét. Történelmi halál és szerelem, semmi és isten; egy képzeletbeli meg egy valódi világ, egy égi meg egy földi. Az ének az egyetemesség felé kell kitörnie, hogy úgy higgyen az égiben: a földi ne sújthassa le a teljes reménytelenség fekete köveivel.” Ezt a gondolati és költői szándékot követik az ifjúság világában barangoló nosztalgikus versek, például a *Minden elmúlt* és a *Száműzetés*, a Tornai költészetében mindig hangsúlyos szerelmi himnuszok, mint a *Sötét gyökérrként* és az *Ajándékozások* vagy az egyén és a mindenség kapcsolatán merengő költői meditációk: a *Holdsarló és esthajnalcsillag* és *A kutya-csillagkép*. A személyiség belső központjának feltárására, érvényesítésére törekvő költői szándék hozta létre a kötet bizonyára legerőteljesebb verseit, ezek őszinte megrendüléssel szólnak az egyszeri lét méltóságáról, egyszersmind tragikus végzetéről: *A többszemélyes én*, illetve *A egyszeri lény-csodát siratom* című költeményekre gondolok. E versekkel, úgy hiszem, valóban elmélyült, ismét izgalmasabbá vált Tornai József költészete.

A teljesség iránt érzett vágyakozás magyarázza a *Veres Péter-énekek* címmel megjelent nagyobb költői rekvium születését is. Amit a világmindenséget és az emberi kultúra értékeit megismerő és szellemileg elsajátító költészet számára jelent a teljesség fogalma, azt jelenti a történelmi és társadalmi ember számára az emberi szuverenitás. És minél nehezebb képviselni, gyakorolni e szuverenitást, a költő annál erősebben ragaszkodik az emberi autonómia nagy példáihoz, azoknak a kor- és pályatársaknak az emlékéhez, akiknek e belső szabadságot és emberi egyetemességet sikerült megvalósítaniuk. Tornai József a klasszikus parasztíró, Veres Péter egyéniségében és írói sorsában találta meg az emberi autonómia és egyetemesség e messze sugárzó példáját.

Az emberi szuverenitás és egyetemesség nagyszerű megismerőjétől vesz végső bűcsüt az egész kötetet kitevő költői rekvium is, amely Veres Péter egyéniségének rajza, munkásságának méltatása és a költő személyes emlékeinek életre keltése által egyaránt az önépítés, az önmegevalósítás erős autonómiáját emeli ki. Az egyéniség szuverenitását és az életmű egyetemességét természetesen költői módon ábrázolja a rekvium: részben pontos és hiteles lírai realizmussal, amely Veres Péter jólismert fehéringes, csizmás alakját idézi fel, részben mitologikus szemlélettel, amely elsősorban az írói személyiség természetétől eredő monumentalitását mutatja be. Ilyenkor a rekvium a finn-ugor vagy török népmondák és hősének mitologikus ábrázolásmódját követi: „te vagy az átfordító, / megtermékenyítő, / a feketeföldi ember: / magokkal sűrű, / kétkezi világcsíráztató, / lábadból két folyó sodorja / a buborék-kapkodó halakat, / hátadon árpatáblák beszélgetnek / szétnyíló esőkkel...” De nemcsak a képalakítás mitologikus, valamiképpen a költői rekvium belső íve is, amely meghatározza a három ciklusba rendezett, ötvenhárom versből álló szöveg belső felépítését és poétikai szerkezetét. Ez a poétikai szerkezet a népi siratók hagyományára épül, pontosabban ennek a hagyományos formának a parafrázisa révén fejleszti ki a modern költői rekvium alakzatát. A népi sirató retorikai és poétikai tekintetben viszonylag kötetlen műformát jelent, néhány állandó motívum mindazonáltal szerepet kap e szövegforma felépítése során is: ilyen az eltávozott erényeinek méltatása, illetve annak a személyes veszteségtudatnak a kifejezése, amely a sirató szerzőjének-elmondójának lelkét betölti. Ezek a szövegyszerző motívumok jelentkeznek a *Veres Péter-énekek*ben is, olyan módon, hogy a szöveg sajátos „dramaturgiája” egyszerűen az eltávozott író egyéniségét, másszor a búcsúzó költő fájdalmas árvaságát, harmadszor kettejük személyes kapcsolatának történeti epizódjait állítja a versek középpontjába. Emellett a rekvium teljes szövegének szerkezeti ívét az az érzelmi hullámváltozás határozza meg, amely a gyász kétségbeejtő fájdalmát végül a katartikus megnyugvás érzésével váltja fel. Az első vers még a gyász-hír szinte némaságba taszító kínjáról tesz vallomást: „engem itthagytot az ének”, a záróvers viszont már a szuverén emberi szellem végső győzelme mellett tesz hitet: „A halál eljön értünk (...) Viszi a fagyos rönköt, / de az embert csak nézi: / a teljes, nagy tüzet / a halál és a sötétség.” A „teljes” szó, mint kulcsfogalom, nem véletlenül áll ezen a nyomatékos helyen: Tornai József meggyőződése értelmében Veres Péter emberi szuverenitása és egyetemessége a „teljeség” reményét fejezte ki. (*Magvető*)